

Dr. Kosutány Ignác:

Háborús gondolatok

1915 februárus 13-án

Mindnyájan élénken emlékezhetünk még arra a nagy ciklonra, mely tőlünk nem messze, Szolnok-Doboka vármegyében. dúlt és Bálványosvára-vidéken olyan hihetetlen rombolást vitt végbe. Az emberiség életében is vannak ilyen ciklonok. Éppen most dúll egy olyan ciklon, melynél nagyobbat az emberi nem még nem látott. Európa államai — mindmégannyi régi nagy épületek — repedeznek, recsegnek; ropognak, itt-ott kezdenek is omladozni és mire a ciklon véget ért, valószínű, hogy valamelyiknek, vagy talán többnek is csak romjával fogunk találkozni.

Ebben a nagy kataklizmában mi is benne vagyunk. A magyar államnak ezeréves boltívei kemény erőpróbának vannak kitéve. Lélekzetüket visszafojtva milliók lesik az eseményeket, melyeket mind egy szóban foglalhatunk össze: háború. A háború foglalja ma le mindenkinék egész gondolatvilágát; minden érdeklődés eltörpül ezen egy szó mellett: háború. Nem mutatja semmi sem annyira ennek a szónak hatalmát, mint az, hogy a háború hat hónapja alatt annak egész irodalma támadt. A közélet emberei is mind csak vele foglalkoznak; sőt vannak háborús estélyek, mikor az egybegyűlteket egyedül csak a háború s a vele kapcsolatos eszmékör foglalkoztatja. Én is erről fogok beszélni. Nem hiszem, hogy olyant fogok mondani, mit t. hallgatóim már ne tudnának. De az emberek lelkét a háború olyan hipnotikus erővel nyugözi le, hogy meghallgathatják újból és újból azt, amit már többször és talán jobban hallottak; mert az em-

ber a háború gondolatától, még ha akar, se tud megszabadulni. És ma arról fogok beszélni, honnan van a háború, honnan jött, kinek kell, mire jó a háború?

Nagy elmék, a magyar nemzetnek első gondolkozói foglalkoztak a múlt napokban a háború gondolatvilágával. Voltak, akik a teológia nézőpontjából iparkodtak a háború kérdését megvilágítani; volt aki az egyház álláspontjából igazolta azt; volt aki azt igyekezett feltüntetni, hogy a jelen háborúban Magyarország mennyire igaza van; volt aki a jelen háború eredetét onnan vezette vissza, hogy gonosz szomszédok ezt a háborút ránk kényszerítették s ez elől mi becsülettel ki nem térhettünk. Volt, aki a háború eredményeit fejtegette, melyeket az hozni fog és részben már eddig is meghozott. Ezekkel a gondolatokkal most foglalkozni nem fogok. De igenis figyelmet fogok fordítani arra, hogy mit gondolnak az emberek, honnan jön az emberiségre a háború, mi okozza a háborút?

Bismarck azt mondta: »a háborúk maguktól keletkeznek, a kormányok és népek akarata nélkül, mint a kráternek kitörése, lassan készülődnek, míg végre a levegőben vannak és akár akarjuk, akár nem, megindulnak.« Így a politika nagymestere. Az egyszerű ember azt mondja: »nagyon sokan vagyunk, elveszszük egymás elől a kenyeret és a munkaalkalmat, hacsak a háború, vagy egy jótékony járvány nem segít«. Vannak, kik gazdasági okokban látják a háború eredetét. A háború okozója a kapitalizmus. A tőke kénytelen új fogyasztó piacokat szerezni s ha ezt másképp nem teheti, erőszakkal is megteszi, leveri versenytársát, hogy ez a piacot előle el ne hódíthassa.

Vannak, kik a mai nagyhatalmú nemzeteknek vi-

lág hatalmi igényeit tekintik a háború okául. Ezek a viláгурalmi igények szükségképpen ellentéteket támasztanak. Egyik állam útjában áll a másiknak; a versengés okvetlenül vitára vezet, melyet aztán csak a nyers erő hatalma dönthet el. Ez az ultima ratio. Vannak, kik a háborút természeti szükségességnek tartják. A háború mezején a vértől ázott barázdákba nemcsak a békének, hanem egy újabb, még borzalmasabb leszámolásnak a magvait is hintegetik. A háború épp oly természeti szükségesség, mint a vihar. Egyiknek is, másiknak is csak akkor lesz vége, ha megszűnt minden élet a földön. Az örök béke miosolya csak az örök halálra dermedt világnak lesz bús osztályrésze. Így a történelmi materializmus.

Ezekben a most felhozott nézetekben van egy állítás, mely valamennyivel közös és ez az, hogy a háború szükséges és el nem kerülhető. Hogy miért nem lehet ezt elkerülni, azt megint kétféleképpen magyarázzák. Az első nézet szerint azért, mert a nagy művelt nemzeteknek viláгурalmi aspirációi vannak, melyek egymással szükségképpen összeütköznek. Mivel pedig nincs egy olyan magasabb tekintély, mely a nemzetek fölött állva, azoknak igényeit szabályozhatná, előáll a nyers erő és ez az oka a háborúnak.

Hogy a nagy nemzeteknek viláгурalmi igényei vannak, az természetes. Minden népnek meg vannak a maga vágyai, óhajtasai, ideáljai, melyeknek elérésére törekszik, sőt éppen a közös ideálok tartják ébren és éltetik egy népnek egységét. Ideál nélkül egy nép élettelen, lomha tömeggé válnék, mert hiányoznék belőle az éltető erő. De ha ilyen ideálok nélkül nép nem is élhet meg és tegyük fel, hogy ezek az ideálok mind csupa olyanok volnának, amelyek az emberi kultúrát előbbre viszik, kérdem, valjon egyedül a háború,

a nyers erő-é az, mely egyedül segítheti a népeket céljukhoz? Valjon nincs-e egyéb útja és módja is annak, hogy a népek a világban érvényesüljenek? Ime, a múlt és a jelen nem egy példával bizonyítja, hogy nemzetek háború nélkül is diadalmaskodhatnak. A múltban ott volt a kis görög nép, melyet fegyverrel meghódított a római és a görög mégis győzedelmeskedett szellemének erejével saját hódítóján. Ott voltak a kereszténység első századai, amikor néhány egyszerű halász ember meghódította a világot az evangélium által, tehát nem fegyverrel, hanem annak ellenére. És a mi napjainkban, valjon a francia izlés, a német filozófia, az angol parlamentarizmus, az olasz művészet, mind fegyveres erővel éri el a magadiadalát és minden művelt ember őszinte hódolatát? Valjon ki hozott népére nagyobb dicsőséget? Franciaországra Napoleon-é, ki az egész Európát lángborította, vagy Pasteur, ki a veszettségtől az emberiséget megmentette? Angliában Wellington, Nelson, a két nagy tábornok, vagy Steffenson, ki a gőzmozdonyt feltalálta, Darwin, ki a természet ismeretét új alapokra fektette? Németországban Moltke, a nagy franciaverő, vagy a természettudós Virchow, a nagy zeneköltő Wagner? Olaszországban Garibaldi, vagy Verdi, Marconi, Galvani? Valjon a fegyver erejének köszönhetik-e világhálásukat Svájc, Hollandia, az északamerikai Egyesült-Államok? Hát Nagybritanniát talán fegyveres ereje képesíti világuralmi aspirációkra? És végül, hogy az ellenpróbával se maradjunk adósok, Belgiumnak, sőt magának Nagybritanniának is mi egyéb okozza baját, mint az, hogy hatalmát a kultúra talajjáról áthelyezte a harc mezejére és most roppant munkát kell majd végeznie, hogy azt a kárt, amit a révén szenvedett, a kultúra munkájával visszapótolja.

Mindezek a példák azt bizonyítják, hogy a népeknek helyes ideáljai háború nélkül is megvalósíthatók; sőt tegyük hozzá, hogy tartós csakis az a hódítás, mit békés eszközök útján érnek el. Amit fegyver hódít, azt a fegyvert el is veheti. Példa Oroszország, ezen típusa a háborús hódításnak, hol finnek, litvánok, lengyelek, ukrainaiak, kaukázusiak mindjárt mozognak, mihelyt Oroszország viharos napokat lát.

A második állítás azt mondja, hogy a háború természettörvény: küzdelem a létért, tehát lehetetlen azt elkerülni.

Mióta Darwin »a létért való küzdelem« tanát megállapította, divatosná vált ezen szavaknak olyan értelmet tulajdonítani, milyent a nagy tudós annak nem tulajdonított. Azt hitték, hogy a létért való küzdelem tana olyan kulcs, melylyel a természetnek valamennyi rejtélyét tökéletesen meg lehet nyitni. Ilyen volt a többi között Nietzsche, akinek önző filozófiája a mi korunk félszeg irányzatával nagyon megegyez; ez oknál fogva a fiatal agyvelők Nietzschéért lelkesülnek.

Szerintük a létért való küzdelem feltalálható égen, földön, a molekulákban éppen úgy, mint a népek életében, hol ezt háborúnak hívják. Ebből annyi az igaz, hogy a létért való küzdelem a fejlődésnek egyik eszköze, de annak nem az egyedüli eszköze, úgy, mint azt Nietzsche gondolta. Mert kivüle a fejlődésben még egyéb törvények is közreműködnek. Ilyen például a természetes kiválogatódás törvénye és még egyébek, melyeket itt szóvá nem tehetek. Ha pedig egyedül magát a létért való küzdelmet közelebb vizsgáljuk, rájövünk, hogy a létért való küzdelem a maga nyereségében és feltétlenül csak a szervetlen világban uralkodik; mert a szervetlen világban csak az marad-

hat meg, ami, akármi öknál fogva, a legtartósabb és legállandóbb.

Némileg áll ez még az alacsonyabb organizmusoknál is, mert ezeknek életszükségei igen szűkösek és ők csak ezekre képesek megfelelően reagálni. Mihelyt azonban szokatlan viszonyok közé jutnak, már nem képesek védekezni és elpusztulnak. Minél magasabbra jutunk innen az élők világába, a létért való küzdelem is más alakot ölt fel. Nem találhatjuk azt már fel a maga eredeti erőszakosságában, hanem felismerjük azt a törekvést, hogy az élők a tényleges viszonyokhoz alkalmazkodjanak, úgy, hogy az ellenséges erők neki ne ártsanak, hanem inkább használjanak. Hát az ember hogy viselkedik a létért való küzdelem közepette? A létért való küzdelmet már az ősemberek is ismerték és a kőbaltá volt az az argumentum, amelylyel egymás fejét kapacitálták. De ma már ezen túl vagyunk. Fegyvert fogni és lesbe állani ma a lehető legcélszerűlenebb módja lenne a létért való küzdelemnek. E helyett a divat, fényes kirakatok, a nagy találmánysággal kínált különféle élvezetek sokkal biztosabb módjai a pénzszerzésnek, úgy, hogy felebarátunk önként nyúl erszénye után, hogy azt nekünk adja. Ha pedig vonakodik, ott vannak a különféle egyesületek, szervezetek, trösztök és akár akarja, akár nem, mégis csak a mienk a pénze. Az ősember kőbaltáját így váltotta fel a modern embernek izlése, leleményessége, üzleti fogásai, melyek ugyanazon létért való küzdelemnek fegyverei, melynek egyik legbarbárabb maradványa a háború.

De még ha el is fogadjuk a létért való küzdelmet természeti törvénynek, annak feltétlen uralmát el nem fogadhatjuk, mert a természetnek valamely törvényével egy másik eredményesen szembe-

állítható. Ilyen törvény például a földnek vonzó ereje és mégis a repülőgép uralkodik azon egy másik erőnek, a levegő rugalmasságának szembeállításával.

A létért való küzdelem is természettörvény, de az emberi nem ezt szorgalommal, munkával, tudással és más egyéb emberi jó tulajdonságokkal van hivatva megküzdeni. A Teremtő, ki az emberi lelket olyan bámulatos tehetségekkel ruházta fel, nem a háborút rendelte a küzdelem fegyverévé. Az emberi nem nem arra van teremtve, hogy ezen a planetán, mint a mikrobák a csepp vérben, egymást falják fel.

Mindezekből azt láthatjuk, hogy azok a magyarázatok, melyekkel némelyek a háború okát megfejtetni iparkodtak, nem kielégítőek. Ezek után valjon szabad-e nekem is e kérdéshez hozzászólanom és itt elmondanom, mit az én lelki szememmel tisztán látok, de szavakba öltöztetni talán úgy alig ha tudok.

En úgy látom, hogy a háborúnak igazi oka nem található fel ebben vagy abban a körülményben különkülön, hanem igenis a mi összes művelődésünk egyetemes irányzatában és annak egyetemes bajában. Ez a baj, mely a mi művelődésünk egészen felismerhető, abban áll, hogy értelmi művelődésünk bámulatos eredményei mögött erkölcsi művelődésünk messzi elmaradt. Ez a nagy aránytalanság okozza aztán az emberiség világeletében azt a kóros állapotot, mely szerint civilizációnk egyik válságból a másikba esik és annak szédületes emelkedését mélységes bukás váltja fel. A civilizáció világosságát vak sötétség, melyet ekzarzit bombák és égő városok tüze világít meg.

És most bocsássanak meg, ha hozzáfogva nézeteim kifejtéséhez, talán egy kissé száraz és unalmas leszek.

Először is arra kell válaszolnom, mit értünk civilizáció alatt. A Teremtő bennünket, embereket igen sokoldalú tehetségekkel és képességekkel ruházott fel. De ezek a képességek mindmegannyi szunnyadó erők; az Isten csak megadta azokat, de nekünk, embereknek, feladatunk hosszú és keserves munka és fáradtság árán azokat életre ébresztteni és fejleszteni. Nem is egy ember munkája ez, hanem az egész emberi nemé. Művelődés alatt kell értenünk az emberi nemnek azt a munkáját, melylyel veleszületett erőit és tehetségeit fejleszti, az anyagvilágot pedig meghódítja, azon célból, hogy az emberiségnek világéletét szebbé, jobbá, boldogabbá tegye.

Az ember lelki életének két nevezetesebb irányzata az embernek értelmi munkája és érzelmi világa.

Az értelem munkája abban áll, hogy a körülöttünk levő világgal és annak jelenségeivel megismertet. Ebben a munkában hihetetlen eredményeket értünk el. A természetet, annak erőit és működését ma már jelentékenyen ismerjük s a technika vívmányai, az élettan, az orvosi tudományok bizonyítják a nagy haladást. De az értelem munkáján kívül van még egy más világ is: az érzelmek világa. Az érzelmek útján közvetlen tudjuk meg, hogy élünk, vagyunk, létezünk. Az érzelemben saját magunkat érezzük; érezzük a saját magunk hogylétét, bajunkat, boldogságunkat, az élet javait, szenvedéseit. Aki semmit sem érez, seml jót, sem rosszat, az már halott. Az érzelmek csak kétfélék lehetnek, vagy kellemesek, gyönyörködtetőek, vagy kellemetlenek, fájdalmasak; de már az érzelmek tárgyai sokfélék lehetnek, mégis két főosztályba szokás osztani: eszthetikai és erkölcsi érzelmekre. Ezek közül az erkölcsi érzések azok, melyek bennünket ez alkalommal különösen érdekelnek.

Az erkölcsi érzés ítél. Valamely cselekedetünket vagy helyesli, vagy rosszalja. Így vannak tehát erkölcsi-
leg jó és erkölcsileg rossz cselekedetek. Minden em-
berben él a lelkiismeret, mely közvetlenül ítéli meg
saját tetteinket, vagy másoknak viselkedését. Ha ez
jó: gyönyörűséget érezünk; ha rossz, lelkifurdalást,
mely a legkinzóbb gyötrelmévé fokozódhatik.

Ez az erkölcsi érzés egészen független az érte-
lem működésétől. Az értelem sohasem ígér sem békét,
sem boldogságot. Magas közömbösséggel viseltetik ér-
zelmeink iránt és mit sem ad siránkozásainkra. De
viszont az erkölcsi érzés az értelemnek legnagyobb
vívmányait is elítélheti. A 42-ös tarack lehet az em-
beri elme diadala, de emberölésre használva erköl-
csileg csak sajnálatos. (Legegyszerűbben szólalt meg
ez az igazság az egyszerű szegény sebesült kato-
nában. A Mátyás király szobra előtt kitért ágyúkat
és gépfegyvert csodálkozva nézte a közönség. Egy-
szer csak megszólalt a sebesült vitéz: »Az Isten verte
volna meg még azt is, aki kitalálta!« Bezzeg a ve-
szettség szérumának kitalálóját senki sem átkozza.) Bär-
milyen hatalom legyen is az értelem, azért a törté-
nelmet mégis az erkölcsi erők mozgatják, mert ezek
költik fel azokat az érzelmeket, melyek az emberi
cselekvést irányítják.

Alkalmazzuk már most az eddig kifejtetteket a
most dúló háború eseményeire és lássuk, a mai há-
ború hogy indult meg az értelmi fejlődés szempont-
jából és a morál szempontjából.

A most dúló nagy háború a hadviselés tech-
nikai eszközeinek olyan szédítő fejlettségével és le-
leményességével lepte meg az álmélkodó világot, hogy
a látvány, mit ezek nyújtanak, valósággal túlszár-
nyalja azokat a merész képzelgéseket is, melyeket

a jövőbe pillantó költői képzelet a technika szerepéről szövögetett a jövő iszonyatos háborújában. A mótoros léghajó, különösen a rettegett Zeppelinnek és a repülőgép használhatósága, mótoros útegeink, a németeknek a legmodernebb várakat elsöprő negyvenkettesei, az aknaharc, a tengeralatti hajózás félelmetes tökéletesítése, a Lüttichnél megdőbbentő újságul felvillant világító puskagolyók, az érintkezés és tájékoztatás lehetősége a levegőet hasító Zeppelinről a léghajó óriások felé veszedelmet vívó tengeralattjáróval a Marconigramm révén, — mind mintha nemcsak valóra váltanák, hanem messze túl is szárnyalnák Verne és Jókai merész álmait.

Igy indult meg a mai háború az értelmi műveltség terén.

Lássuk most a háború morális oldalát.

A hatalmak mai csoportosulása az 1904-ik évi japán háborúval kezdődik. De már ezt megelőzi az 1903-iki belgrádi királygyilkosság. Szerbiának az oroszok által felizgatott nagyratörő álmai egy Nagy-Szerbia iránt nem talált alkalmas megszemélyesítőre Milánban és Sándor királyban. Az összeesküvők 1903 június 11-én az Obrenovics-családot kiirtották s helyébe Karagyorgyevics Pétert ültették. Az 1904-iki japán háború leverte Oroszországot, mely rövid időre európai politikájában megbénult; de már 1906 elején az algézirási konferencián ott találjuk a hatalmak mai csoportosulását. Franciaország és Anglia összefognak Németország ellen, mert ez ellenezte Tunisznak bekebelezését Franciaországba. A három hatalom (Francia-, Angol- és Oroszország) már akkor megkötötték a szövetséget Németország ellen, mely nemcsak ellene, hanem mint Németország szövetségese ellen, ellenünk is irányult. Oroszországot vezette a kiolt-

hatatlan vágy Konstantinápoly után, Franciországot a boszú 1870-ért, Angliát a kápsziság és irigység Németország ellen.

Megindult a balkáni szövetség (Bulgária, Szerbia, Montenegro és Görögország) háborúja Törökország ellen. Ezek voltak hivatva, hogy Oroszország szármára a zsákmányt elragadják. Mikor a közös ellenségen diadalmaskodtak, a derék szövetségesek egymással vesztek össze a zsákmányon. Eközben I. György görög király is orgyilkos áldozata lett. Anglia, mely az 1903-iki királygyilkosság miatt nagy undorodással fordult el Szerbiától, ezt az undort csakhamar legyőzte s ezentúl Anglia, Franciaország és Oroszország pénzzel, biztatással és diplomáciai támogatással kegyelgették Szerbiát; mert Szerbia nagyon hasznos szolgálatot tett a nagyhatalmaknak azzal, hogy Ausztria és Magyarország déli részeiben a talajt tőrja, vájja és így ezeknek erejét mindenkép gyöngítse. Szerbia a legkihívóbban packázott türelmünkkel s utóljára a balkáni és egyáltalán a szláv modornak megfelelőleg trónörökösünket és nejét orgyilkosokkal megölette. Mire királyunk felemelte kezét a gyilkosokra, hogy sietett Oroszország rögtön annak védelmére! Franciaország azonnal mozgósított, Anglia pedig megüzente a háborút. És milyen okját adták mindezeknek! A cár a pángermánizmus ellen készült megvédeni másfél száz millió szlávot, Francia- és Angolország a porosz militarizmus ellen akarták megvédeni az európai civilizációt. Oroszország már májusban kezdett mozgósítani, két társa július 30-án és mégis diplomáciai okmányokat tettek közzé, melyek azt bizonyították, hogy Németország kezdte a háborút.

Igy indult meg a háború a moralitás szempontjából.

Igy indult meg a háború és ennek a bevezetésnek a folytatása az, hogy a világ három legnagyobb nemzete, melyeknek az emberi művelődés legtöbbször köszönhet, kölcsönösen egymást akarják éhes farkasként összetépni. Ezek közül kettő szövetségbe állt az északi óriással, minden civilizáció eltiprójával; azután segítségül hívják az indusokat, szenegáli négerket, Szudán, Marokkó vadjait, kiket az észak közeleivel együtt rászabadítanak Középeurópa kultúrájára. De a három nagy nemzetnek legkimagaslóbb szellemei még tútesznek ezeken a barbárokon is gyűlöletben, mely a vért és emberiségünk kipusztítását követeli.

Valjon a morális állapot harmoniában van-e az értelmi haladással? Van-e, aki ne látná a két haladásnak nagy diszharmoniját, a morálnak szánalmas elmaradottságát és silányságát az értelmi haladásnak csodás arányai mellett? Abban látom én a mai háborúnak okát és borzasztóságának magyarázatát, hogy a mai ember a civilizációnak nagy vívmányait erkölcs-telen módon rosszra használja.

Ime, akik azt mondják, hogy erkölcsi erők nincsenek, a mai háborúban megtanulhatják, mit ér az emberiségnek minden haladása erkölcsi erők nélkül. Miért borzasztóbb ez a háború mindazok közt, miket valaha az emberi nem szenvedett? Azért, mert az ember állatias vad ösztönei soha sem rendelkeztek ilyen fegyverek fölött mint ma; vagyis az értelmi és erkölcsi haladás között soha sem tátongott olyan mély különbség, mint a mi napjainkban. Már pedig erkölcsi erők az emberi művelődésnek tulajdonképpeni alapjai.

Mi hát a háború? Ha az emberi nem kultúráját egy folyton élő fejlődési folyamatnak tekintjük, a há-

ború a kultúra fejlődésében mint valami atavizmus tűnik fel. Mi az atavizmus? Az atavizmus magyarul visszaüésnek, vagy visszafajzásnak volna mondható, mikor egyik-másik ember olyan állati sajátságokat tüntet fel, mely fajunknak egy már régen letűnt generációjára emlékeztet. Ilyen atavizmus pl. mikor valakinek nem 12, hanem 13—14 pár bordája van. Ilyen az állatias fog, karom, a vakbél féregnyúlványa, majomfüll; ilyen az egész arcnak szőrössége stb. Ezek a visszaütések az emberi nem egy rég letűnt korának visszaterő emlékei. A háború is ilyen visszaütés az emberi kultúra életében, mikor a kultúra vezetőnepein egy rég letűnt vadságnak és állatiasságnak jelenségei újra és újra mutatkoznak. Itt már aztán igazán találó Nietzschének az a szava: »Blonde Bestie«, mert a művelt ember állati tulajdonságokhoz tér vissza, igazi bestiává válik. Mikor a lövészárók humorá egy az árok oldalába vajt odú fölé azt írta: ki cégernek: »Vendéglő a barlangi medvéhez«, talán magam sem tudta, hogy humorával milyen nagy igazat mond. Az ember barlangi állattá, barlanglakóvá süllyed vissza, azzal a különbséggel, hogy nem bunkóval, hanem Manlicherrel és füstnélküli löporral öl.

Ha nézzük a háborút az emberi psyche szempontjából, akkor azt látjuk, hogy a háború az emberi léleknek degenerációja. Mi a degeneráció? Elfajzás, a növényeknek vagy állati testnek olyan kedvezőtlen átalakulása, mikor az individuumok elvesztik előnyös tulajdonságaikat, melyeket a fajnemesedés útján szereztek. Egy bőtermő, acélos búza szűktermővé, puhaszeművé válik, mikor egy állat jó tulajdonai elvesznek, sajátságai megváltoznak, egy folyamat gyógyulási hajlamát elveszti, rosszindulatúvá válik. Így az embernél is. Az emberi lélek egy elképzelhetet-

lenül csodás valami, mely nemcsak a nemesre, a feneségesre, hanem a hibákra és gyalázatoságokra is hajlandó. Kezdette valaha az állatias, durva lélekkel, melyből az erkölcsi érzés csak igen hosszú idő múlva küzdötte ki magát. De az ősi vadság még mindig ott lappang a művelt külszin alatt és kitör, mielőtt nemzetközi bonyodalmak a láncra vert vadságot felszabadítják. Ezt pedig megtészik államfők, politikusok, diplomaták, kik erre hamar képesek. Itt ferdén nevelt fejedelmi sárj, ki környezete által belenevelt beteges kevélységét már nem képes fékezni; a dicsőség után szömjazó fenhéjazó góg, mely képes a világot lángba borítani; kapzsiság, inigység és haszonlesés az indító erő, a többi magától következik.

A néptömeget éppen nem túlságosan nehéz feladat a háborúnak megnyerni. Egy pár varázserejű szó, pl.: meg kell törni a német militarizmust, fel kell szabadítani az elnyomott szlávokat, bosszú Sedanért s más egyebek tűzbe hozzák a tömeget. A frázisok megkapják a tömeg képzeletét, felébred a benne szunnyadó állati vadság és olyan gyalázatoságokat visz végbe, hogy azok még Dsengizkánt és Tamerlánt is megszegyenítenék.

Itt a degeneráció. Mert háborúban az ember átalakul, leveti emberies érzelmeit és eltér attól a rendeltetéstől, melyet az emberi nem számára a Teremtő kitűzött, sőt erőt és képességeit egyenesen az ellen használja.

Mert hiába mondja nekem akárki, hogy az ember képességeinek az a rendeltetése, hogy egymást ölje, pusztítsa a levegőben, a föld színén és a föld alatt. Nem.

Nem! Azokat a Teremtő azért adta, hogy egy-

mást segítsük, oltalmazzuk és kölcsönösen boldogítsuk.

És vajon van-e reménység, hogy az emberi nem ebből az állati visszafajzásból, ebből az abnormitásból ki fog lábolni, — remélhetünk-e jobb idöket?

Erös hitem és meggyöződésesem szerint — igen.

Ezt a meggyöződésemet a művelödéés történetére alapítom. Volt idö, mikor az emberben éppen úgy élt a vadság ösztöne, mint bármely vad állatban. Megtámadni, megölni az ellenséget volt ennek az ösztönnek a kielégítése. A néphit azt tartotta, hogy aki a megölt ellenséget megeszi, belészáll abba az ellenségnek minden ereje és bátorsága. Vannak még ma is primitív népek, hol a férfi nem nyeri meg a köztiszteletet addig, míg valakit meg nem ölt; ha aztán körül tudja magát aggatni az elejtett ellenség hajával, fogával, akkor már mindenki ünnepli. Ezután jön egy másik állapot, mikor az emberek már elszaporodnak, tömörülnek, államot alkotnak. Itt beszélhetünk először háborúról. De ez a háború már nem az többé, ami a vad állapotban volt, mert a háborút vezetni kell; és így a közönséges vérontáshoz már valami más is járul, az okosság. Mert a vezetéshez okosság, tapasztalat, számítás is kell. Így vegyül az állati vad ösztönhöz egy új elem, az értelmiség. Ettől kezdve az állatias vérontáshoz mindig több és több emberies járul. De azért hosszú idön át a háború és a katonaság az emberi művelödéésnek legfőbb megnyilatkozása. Tehetség, szellem még nem képes máshol érvényesülni, mint a katonaságban. Az ókor legjelesebb írói, mívészei, tudósai, bölcselei mind katonák voltak. Solon, Themistocles, Demosthenes, Aeschylus, Sophokles, Sokrates, Plato, mind katonák voltak, jeleül annak, hogy az emberi szellemnek ez az egyedüli tere, ahol érvényesülhet. Még a rómaiaknál is Julius

Caesar író és hadvezér egyszerre. De már itt a háború munkája mellett erősen kihajt a békés foglalkozás és szónokok, tudósok, államférfiak versenyeznek a katonákkal befolyásban és hatalomban. Az ezt követő barbár korban a katonai élet mellett előretör az egyház is és versenyez hatalomban. Majd a gazdasági élet, a földbirtok kezd a hadviselésbe emberesebb gondolatokat bevinni. De legnagyobb befolyással volt mégis a löpor feltalálása, mely a nyers fizikai erő fölött diadalra juttatta az értelmi elemet. Ezután jött a könyvnyomtatás, az értelmiségnek nagy befolyása a nevelésre, törvényhozásra s megnyitotta a közvélemény hatalmát még az abszolút uralkodókra is. Így indult nagyjában az a történelem az állati ösztönök alacsony fokától a művelődésig. Minden fokon veszt valamilyen az erőszak uralma és nyer a gondolat hatalma.

És hogy állunk ma?

A mai háborúnál borzasztóbbat a világ még nem látott. Ennyi vér, ennyi romhalmaz, ennyi tönkretett érték még soha nem borította a földet. De ha a tíz milliónyi tömeget nézzük, amely most egymást emészti, mégis nagy a változás. A rablás és erőszak ősi ösztöneit legfeljebb csak a cár vitézeinél látjuk.

De a mai vérző és szenvedő hadsereg nem a régi többé. Nem a régi zsoldos, martalóc, amelyet vér és alkohol vadít és csak zsákmányra áhít, különben pedig vak eszköze a hatalomnak.

A mai harcost már nem a gyűlölet, nem az emberévés vezeti. Békés felkületű emberek ők, kiknek nincs nagyobb óhajtásuk, mint hogy visszatérjenek családjukhoz, otthonukba, kis földcskéjükre, műhelyükbe, a kalapács, az ekeszarva, az íróasztal mellé. Ezeket nem vezeti egyéb, mint a kénytelenség, a megtámadott haza védelmezése.

Ime, ide jutottunk. És ha végig tekintünk a befutott nagy úton, lehetetlen bizalommal nem várni egy jobb jövőt.

Aztán van az emberi nemnek három nagy tanítómestere: az idő, a tapasztalás és az érdek.

Az idő meghoz mindent, mert az idő a legnagyobb hatalom, az egyetlen igazi teremtő és igazi romboló. Az idő alkotta a hegyeket porszemekből és viszi újra porszemenként a tengerbe. A geológiai korszak parányi sejtjeit az idő emelte az emberi méltóságig. Századok mindent megváltoztatnak. És ha vannak, akik az örökbéke gondolatát álomképek mondják, mely soha sem fog megvalósulni, ezeknek azt mondhatjuk, hogy ha bizonyos gondolatok az egyik korban nem valósíthatók meg, majd megvalósítja azokat egy másik kor. Az idő a mi nagy bíránk; bátran rábízhatjuk az igaz ügyet. Az idő hozza meg a tapasztalást is, a népeknek közvetlen tanítómesterét. A tapasztalat az a nagy erő, mely a népek lelkében a veszedelmes illúziókat kegyetlenül széttepi, az igazságokat pedig ellenállhatlan erővel fölépíti. Valaha az egész Európa megmozdult, hogy azt a földet, hol a Megváltó élt és halt, a hitetlenek kezéből kiragadja. Több mint kétszáz év, tömérdek veszteség kellett, míg a tapasztalás megmutatta, hogy ez illúzió. 1848-ban az egész Európát forradalmi láz fogta el és újra tömérdek áldozat árán tanított meg a tapasztalás, hogy a politikai intézmények útján a népek sorsát nem lehet megváltoztatni. Erőszakos forradalmak felcserélik a neveket, de alapjában semmit se változtatnak meg, mert a népek sorsát jellemük dönti el és nem kormányformájuk. Bizonyára így fog a tapasztalás megtanítani arra, hogy a nemzetiségi eszme és a vallás nem alkalmas arra, hogy az emberiség annak

alapjára helyezze át mai tagosulatát. Végül, a mire egyéb meg nem tanít, megtanít az érdek. Az érdek pedig olyan nyelven beszél, amit az emberek azonnal megértenek. Meg fogják érteni, hogy ezt a háborút egy militarista, diplomata, export-kapitalista kényszerítette ránk. Ez az az érdekeltség, mely a maga haszna fejében beugratott bennünket ebbe a háborúba; de voltaképpen az egész európai emberiségnek nagy és szent közérdeke a béke. Mert nemcsak gonosz, hanem tudatlan is az, aki azt állítja, hogy Angliának érdekében áll leverni Németországot.

Hogy állana érdekében, mikor Németország az angol ipar legnagyobb fogyasztó piaca! Ma már a földtekének legmesszebb fekvő civilizált népei is a gazdasági érdekeknek annyi szálával vannak egymáshoz fűzve, hogy nem történhetik romlása egynek sem, hogy valamennyi többé-kevésbé meg ne érezze. Így válik aztán a béke olyan elsőrendű érdekévé a világnak, mely minidennek fölött áll. Ezt megzavarni veszedelem, azt felidézni a legsúlyosabb bűn. Eljön az idő, hogy a közbéke megzavarása ellen olyan nemzetközi intézkedéseket fognak tenni, mint a pestis és kolera ellen.

Sőt már most mutatkoznak is a jelei. 1914 október 8-án megalakult Hollandiában az a szövetség, melynek éppen ez a feladata.

Meg kell jönnie annak az időnek, mikor mostani művelődésünket revízió alá vesszük, mikor világosan fog állani előttünk, hogy művelődésünknek minden fénye csak látszat, csak önámítás, mert az értelem munkájának nagyszerű eredményeivel szemben az emberi léleknek erkölcsi érzései és erkölcsi fogalmai alacsony fokon maradtak. Meg kell jönnie az időnek, mikor az erkölcsi érzésnek nagy értéke köz-

tudattá válik, mikor az ember a maga boldogságát nem a pénzszerzésben fogja keresni, hanem az erkölcsi jóban. Ezért pedig nem kell görnyedezni sem Klondike aranymezején, sem Afrika gyémánt bányáiban; ezért a boldogságért nem kell lélek- és idegsorvasztó gyármunkát végezni, sem másokat lelketlenül kizsákmányolni; mert az egyetlen igazi boldogság forrása ott van minden embernek lelkében, kivétel nélkül, csak fel kell azt ismerni és művelni. Mert minden ember egy egész szellemi világot hord magában, mely az anyagi világtól különbözik. Mert nem csupán nyolcvan elemből és tízfajta energiából áll a világ: az anyag világán kívül van még egy erkölcsi világrend is, melynek szintén meg vannak a maga követelményei. És akkor az önzésnek raffinált világából eljutunk az emberszeretet, a testvériség világába és itt erkölcsi értékek után fogunk törekedni, mert azokban az anyagiaknál sokkal értékesebb valóságra találunk. És akkor a mostaninál igazabb és bensőbb kapcsolatba jutunk az Istennel. Most imádkozunk: »Mi atyánk.« Jónak látjuk őt mindnyájunk atyjának mondani, de a következetességben annyira már nem megyünk, hogy embertársainkban a testvért elismerjük s vele testvéri módon bánjunk, mert önzésünk ez ellen tiltakozik. Mi még imádságunkban sem vagyunk őszinték. »Szenteltessék meg a te neved«; csakhogy nem Isten akarátának, hanem saját vágyainknak szenteljük minden erőnket. De majd lesz idő, mikor eljön az Isten országa, a béke és szeretet országa és akkor meg lesz az Isten akarata, miképpen menyben, azonképpen a földön is.

Ha pedig a most dúló világháború tapasztalatai ezt az időt közelebb hozzák, vagy talán abban a boldogabb jövőnek virradását látjuk, a fiak kiontott vére, az anyáknak könye nem hullott hiába.